

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ ЩОДО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

На основі документальних та архівних джерел досліджується діяльність органів державної влади України щодо забезпечення розвитку національної освіти кримськотатарського народу після проголошення незалежності України.

Ключові слова: кримські татари, депортовані, освіта, розвиток.

Анексія Криму Росією з новою силою ставить на порядок денний питання про подальшу долю кримських татар і про їх спроможність протистояти асиміляції та розчиненню в більшості інонаціонального населення півострова.

В цих умовах питання забезпечення національної освіти в Криму для депортованих виходить на перший план, тим паче, що декларації самопроголошеної влади АРК про реалізацію прав депортованого народу залишаються беззмістовними. Цю тезу підтверджує і голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров, який вважає, що зараз кримські татари не можуть вирішувати свою долю на власній землі¹.

При цьому актуальності набувають дослідження зусиль з боку Української держави щодо створення умов для розвитку національної освіти кримських татар в часи коли зміст життєдіяльності депортованих визначали проблеми житла, роботи, води, електроенергії, доріг тощо.

Окремі аспекти цієї проблеми відображені у працях О. Габрієляна², Ю. Білухи³ та В. Ширая⁴. Також при дослідженні використовувалася широка джерельна база, в своїй основі представлена документами та матеріалами ЦДАВО України.

Автор ставить собі за мету проаналізувати дії української влади щодо забезпечення розвитку національної освіти кримських татар кінця ХХ– початку ХХІ ст. та показати досягнуті результати.

Не дивлячись на обмаль коштів, результативною щодо вирішення освітянських проблем кримських татар у ці роки була діяльність Міністерства освіти України. Так, на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 8 червня 1992 р. № 10756/97 Міносвіти повідомляло, що з метою задоволення освітніх проблем кримських татар у місцях їх компактного проживання забезпечена діяльність 450 факультативних груп із вивчення рідної мови, якими охоплено 5 тис. учнів. У 12 класах чотирьох шкіл кримськотатарська мова вивчається як навчальний предмет, а у 8 – рідною мовою викладаються всі предмети. Близько 30 тис. дітей кримських татар у 1991–1992 рр. навчалися в російськомовних школах. Розпочато роботу зі створення умов для дошкільного виховання дітей кримських татар. У різних районах Криму діє 16 національних груп із рідною мовою виховання та 1 дитячий садок⁵.

Зазначалося, що видання навчальної методичної літератури здійснювалося видавництвами «Освіта» і «Музична Україна», а з січня 1992 р. випуск літератури кримськотатарською мовою здійснює новостворена редакція видавництва «Таврія». Уже видано комплект із семи підручників для першого класу, в т. ч. «Буквар», таблиці з кримськотатарської мови, підручник-словник і хрестоматія для факультативних шкіл. До того ж Сімферопольським університетом підготовлено й видано підручник з історії кримськотатарської літератури, методичний посібник і програму з мови⁶.

Навчальний процес у школах і факультативних групах забезпечували 140 учителів кримськотатарської національності, з яких 30 мали вищу освіту, а підготовка педагогічних кадрів здійснювалася з 1992 р. у Сімферопольському університеті лише зі спеціальності

«Кримськотатарська мова та російська література» кількістю 50 осіб за денною формою навчання і 75 осіб – за заочною. Перепідготовка фахівців із кримськотатарської мови здійснювалася з 1991 р. у Кримському інституті удосконалення вчителів. Щорічно курсами охоплювалося близько 100 осіб⁷.

У доповідній записці Кабінету Міністрів України Міносвіти особливо акцентувало увагу на заходах, які планувалося здійснити для забезпечення навчання і виховання кримськотатарською мовою:

- відкрити у 1992–1993 рр. 26 дошкільних закладів на 4,1 тис. місць; протягом 1993–1998 рр. щорічно вводити дошкільні заклади на 5,2 тис. місць;

- розширити мережу класів шкіл із кримськотатарською мовою навчання у 1992–1993 навчальних роках на 12 тис. учнівських місць у 35 сільських школах, протягом 1993–1998 рр. щорічно збільшувати кількість учнівських місць на 4,5 тис.;

- видати до 1996 р. 120 назв підручників і посібників зі щорічним тиражем 370 тис. примірників та обсягом 5 млн аркушів;

- передбачити щорічні витрати на випуск замовлень малотиражних підручників та іншої навчальної літератури в сумі 180 млн крб.;

- забезпечити підготовку вчителів математики, фізики, хімії, біології, географії, історії української мови та літератури, кримськотатарської, російської, іноземної мов, фізичної культури на базі Сімферопольського університету; вчителів початкових класів, музики і музичних керівників та вихователів дошкільних закладів на базі Ялтинського та Сімферопольського педагогічних училищ;

- розпочати в Сімферопольському педагогічному училищі підготовку вчителів образотворчого мистецтва та художньої праці;

- організувати у Сімферопольському університеті підготовку вчителів початкових класів із числа випускників педагогічних училищ за денною та заочною формою навчання;

- укомплектувати науково-педагогічними кадрами факультети Сімферопольського університету й відділення Сімферопольського і Ялтинського педучилищ для підготовки фахівців кримськотатарських виховних закладів;

- створити систему методичної служби з питань освіти кримських татар, для чого ввести в районах їх розселення посаду інспектора-методиста відділу освіти районної державної адміністрації;

- вирішити питання підготовки поліграфічних кадрів для автономії у спосіб цільового направлення кримських татар на навчання до Львівського поліграфічного технікуму.

Вказувалося, що направлення на роботу випускників із числа депортованих сімей Криму, враховуючи відсутність державного плану розподілу, може здійснюватися за згодою молодого спеціаліста на підставі замовлень підприємств, установ, організацій Республіки Крим⁸.

Втілення намірів Міносвіти дали практичні результати. Усього за 1991–1997 рр. кількість дітей, які вивчали кримськотатарську мову, збільшилася з 8868 до 39665 осіб, що дало можливість відкривати класи і школи, у яких навчально-виховний процес повністю або частково відбувався кримськотатарською мовою⁹.

Видано комплект підручників для першого класу: самовчитель кримськотатарської мови із двох частин, російсько-кримськотатарський орфографічний і термінологічний словники, підручники з історії літератури, методичний посібник і програму з кримськотатарської мови для вузів. Станом на січень 2000 р. у Криму діяло 6 шкіл із кримськотатарською мовою навчання, 2 – двомовні, 53 класи з кримськотатарською мовою навчання та 8 двомовних класів¹⁰.

Цей процес регламентувався Програмою формування та розвитку мереж навчальних закладів, класів з кримськотатарською мовою навчання, шкіл та класів з двома мовами навчання (українською та кримськотатарською). Зазначена Програма була затверджена Постановою Ради міністрів Автономної Республіки Крим від 27 серпня 1997 р. та передбачала відкриття до 2005 р. 40 шкіл із кримськотатарською мовою навчання¹¹.

Ще одним важливим компонентом розвитку гуманітарної сфери стало затвердження у грудні 1995 р. Програми цільової підготовки та перепідготовки національних кадрів для соціально-культурної сфери АР Крим. Згідно з нею у Сімферопольському державному університеті зі

спеціальності «Філологія» розпочалася підготовка фахівців кримськотатарської мови й літератури кількістю студентів 248 осіб на денній та 246 осіб на заочній формах навчання. На усіх спеціальностях навчалася близько 670 кримських татар. Створено кафедру кримськотатарської мови та кафедру кримськотатарської літератури, а також лабораторію з підготовки підручників і навчальних посібників¹².

Для відстоювання інтересів національної школи кримських татар, її організації та розвитку створено Асоціацію кримськотатарських працівників освіти «Мааріфчі», яка була громадською організацією, що об'єднувала представників освіти, діячів науки і культури, студентство. Разом з Міносвіти Криму вона доклала багато зусиль для становлення системи освіти кримськотатарською мовою, координувала цю справу¹³.

На загальнодержавному рівні стратегічні завдання роботи органів влади у гуманітарній сфері були визначені Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо розв'язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим» від 11 серпня 1995 р. № 636, якою передбачалося:

- розробити Державну програму адаптації та інтеграції в українське суспільство депортованих кримських татар, а також осіб інших національностей, відродження і розвитку їхньої культури й освіти та подати її в Кабінет Міністрів України;
- забезпечити цільову підготовку і перепідготовку національних кадрів для соціально-культурної сфери Автономної Республіки Крим;
- сформулювати перспективний план випуску суспільно-політичної, історичної, художньої, культурологічної літератури українською, російською, кримськотатарською та іншими національними мовами;
- вивчити питання про можливість створення в Автономній Республіці Крим окремого багатогалузевого видавництва літератури кримськотатарською мовою¹⁴.

Для реалізації зазначеної Постанови органи державної влади України і автономії провели значну роботу. Зокрема, Міністерством культури України з метою забезпечення культурних запитів населення, сприяння розвитку і піднесення культур народів, які проживають у Криму, восени 1995 р. було проведено спільно зі Спілкою художників України виставку кримських художників, учасниками якої були представники різних національностей; створено документальну кінострічку «Минуле», присвячену 50-й річниці депортації кримських татар; відкрито театральне відділення в Кримському училищі культури зі спеціальності «Акторське мистецтво» (40% учнів становлять представники кримських татар); у м. Севастополі проведено Міжнародний театральний фестиваль «Херсонські ігри-95» та міжнародні фестивалі анімаційних і художніх фільмів у містах Севастополі, Сімферополі, Ялті; започатковано щорічне проведення Всеукраїнського фестивалю творчості народів Криму, що проходить у різних містах півострова; планується проведення Всеукраїнського фестивалю народного мистецтва «Всі ми діти твої, Україно!», в якому передбачається участь творчих колективів Криму¹⁵.

Варто також зазначити, що 9 квітня 1997 р. Верховна Рада АР Крим ухвалила Постанову «Про алфавіт кримськотатарського народу», якою регламентувалося переведення письмової кримськотатарської мови на латинську графіку, що мало здійснюватися поетапно. Завершити цей перехід планувалося 1 вересня 2002 р.¹⁶.

У низці заходів українського уряду щодо першочергових кроків у культурно-освітній сфері другої половини 1990-х років слід виокремити засідання Республіканської комісії у справах депортованих від 8 грудня 1997 р. На ньому, зокрема, підкреслювалося, що внаслідок скрутного економічного становища держави та недостатнього фінансування запланованих першочергових заходів нагальні проблеми депортованих задовольняються не повною мірою. Указувалося також на формальний підхід та низьку виконавську дисципліну міністерств та інших органів виконавчої влади України¹⁷.

За результатами засідання було прийнято протокольне рішення, у якому більш конкретно прописано пріоритетні заходи щодо розвитку соціально-культурної сфери. З-поміж них такі:

- розробити і затвердити програму розвитку мережі навчальних закладів із навчанням і вихованням мовами національних меншин, які зазнали депортації, з вивченням відповідної мови як окремого предмета;
- підготувати та подати до Кабінету Міністрів України конкретний план заходів щодо видання

підручників для шкіл і класів із навчанням кримськотатарською мовою;

- організувати підготовку і видання художньої та науково-популярної літератури кримськотатарською мовою на засадах державного замовлення;
- організувати стажування науковців та освітян із числа депортованих у рамках програми Ради Європи «Підготовка учителів»;
- розробити і затвердити механізм цільового навчання молоді (система квот), що належить до категорії депортованих, у державних вітчизняних ВНЗ;
- забезпечити підготовку акторських і режисерських кадрів, працівників клубних закладів та бібліотек із числа кримськотатарської молоді в державних навчальних закладах України;
- розглянути питання і подати Верховній Раді АР Крим та Верховній Раді України конкретні пропозиції щодо відновлення історичної топоніміки в Криму¹⁸.

Державну опіку розвитку кримськотатарської культурно-освітньої сфери можна оцінювати по-різному. Скажімо, деякі дослідники ставлять під сумнів корисність патерналістського ставлення Української держави до кримських татар, підігравання їм, мовляв, може викликати відчуження від цього народу інших етнічних спільнот¹⁹.

На наш погляд, загалом нормативні акти органів влади хоч і не були концептуально виваженими та фінансово забезпеченими, проте надавали нового імпульсу практичній роботі щодо розв'язання гуманітарних проблем депортованих кримських татар, забезпечували відродження культури самобутнього народу.

Підтвердженням цьому є засідання Республіканської комісії у справах депортованих народів, що відбулося 7–8 травня 1999 р., на якому голова Держкомнацміграції М. Рудько окреслив успіхи діяльності владних інститутів. Було зазначено, що у Криму вже працюють 6 шкіл із кримськотатарською мовою навчання, індустріально-педагогічний університет і педагогічне училище. Загальний тираж підручників кримськотатарською мовою становить 113 тис. екземплярів, а 40% студентів Кримського училища культури становлять кримські татари. Постановами кримського уряду від 15 січня 1996 р. та від 8 вересня 1995 р. на бюджетне фінансування Криму переведені кримськотатарський фольклорний ансамбль «Крим», республіканська дитячо-юнацька спортивна школа, команда вищої ліги з хокею на траві «Арзу», державний музей кримськотатарського образотворчого мистецтва, кримськотатарська бібліотека ім. І. Гаспринського²⁰.

Разом з тим кримськотатарська громадськість бачила і негативні тенденції щодо розвитку сфери освіти²¹. До того ж, починаючи з 1993 р., спостерігалось неухильне скорочення коштів, виділених на розв'язання гуманітарних проблем. До того ж значна частина передбачених бюджетом сум не надходила до Криму. Головною причиною цього була соціально-економічна криза в країні. Так, якщо в 1994–1995 рр. Криму надходило близько 60% асигнувань, виділених на розвиток соціально-культурної сфери репатріантів, то в 1996 р. фінансування становило всього 25,6% від обсягів, передбачених бюджетом²².

Разом з тим освітянські проблеми депортованих кримських татар виникали не тільки через брак коштів. Меджліс кримськотатарського народу витоки цієї тенденції бачив у тому, що місцеві органи влади пропагували проти навчання кримськотатарською мовою, залякували дітей тим, що навчання цією мовою неперспективне. Якщо батьки наполягають на відкритті груп у дошкільних закладах, керівники вимагають додаткового фінансування меджлісом і Республіканським комітетом у справах національностей і депортованих громадян АР Крим. Якщо діти навчаються російською мовою, заклад фінансується із кримського бюджету або відомства, на балансі якого знаходиться цей заклад. У випадку реорганізації дошкільних навчальних закладів передусім звільняли вчителів-кримських татар, оскільки вони були зараховані на роботу останніми і мають найменший стаж роботи в Криму²³. Також стверджувалося, що у 1995 р. 5000 учителів Криму пройшли перепідготовку. Проте кримська влада не знайшла можливості підвищити кваліфікацію 14 вихователів для кримськотатарських груп²⁴.

Кримськотатарська громадськість зазначала також, що у комплекті навчальних планів загальноосвітніх установ АР Крим на 1998–1999 навчальний рік, розробленому Міністерством освіти Криму, на виконання Наказу Міносвіти України «Про типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 1998–1999 навчальний рік» від 3 квітня 1998 р. № 131 (варіанти 2, 3) були введені такі рекомендації (пункт 1): для проведення уроків рідної

(кримськотатарської та ін.) мови та літератури (читай – депортованих), яка не є мовою навчання (читай – російською) і державною мовою в школах для учнів, які не вивчають кримськотатарську (або іншу) мову й літературу, вводяться додаткові заняття за будь-яким навчальним планом. Ця рекомендація дала змогу адміністраціям шкіл безкарно проявляти свавілля відносно кримськотатарської мови. У шкільному розкладі уроки кримськотатарської мови ставляться паралельно із заняттями з математики та інших основних предметів. Учні кримськотатарської національності були змушені обирати основний предмет, щоб не відстати від шкільної програми та від однокласників. У результаті навчальні години, виділені на вивчення рідної мови, залишалися невикористаними²⁵.

Критичну оцінку стану, сутності й перспектив кримськотатарської освіти висловив керівник дитячого центру «Чокрачик» Хамід Пінаєв. Зокрема, він стверджував: «Для того, щоб ефективно вивчати мову, потрібно як мінімум п'ять занять на тиждень. Раніше в 5 класі щотижня було два уроки мови і один літератури. Зараз моя дочка-п'ятикласниця у першому півріччі мала раз на тиждень факультатив з мови (сьомий урок), а в цьому півріччі й зовсім нічого. Хоча третина дітей у школі – кримські татари»²⁶.

Інший вимір оцінки роботи влади у гуманітарній сфері було викладено на шпальтах газети «Україна молода» у матеріалі Я. Музиченка «Татарський шлях». У ньому зазначається, що у засобах масової інформації пропагується теза про те, що у Криму діє 14 кримськотатарських шкіл. Насправді ж, підкреслює автор, немає жодної. Є тільки заклади, де кримськотатарська мова викладається «як предмет». Інші уроки проводяться російською. Отже, свою мову «як іноземну» можуть вивчати близько 4% кримськотатарських дітей. Про те, щоб вивчати рідною мовою географію чи ботаніку, теорію музики чи суспільствознавство, кримськотатарська молодь поки що не мріє. Підручники з цих предметів для кримськотатарських шкіл не розроблені. Немає і словників (термінологічних, орфографічних, тлумачних)²⁷.

Проведений автором аналіз дає підстави стверджувати, що методи, якими забезпечувалася робота владних структур автономії щодо розвитку освіти й культури, нерідко давали протилежні результати. Так, відкриття шкіл за національною ознакою (з викладанням усіх предметів національною мовою) створювали прецеденти, які не сприяли національному примиренню. Нерідко приміщення під національну школу відбиралося у функціонуючого освітнього закладу, а діти, які в ньому навчалися, розподілялися по інших, або ж підбиралося непристосоване для цієї функції приміщення, чим створювалися незручності як дітям, так і викладачам.

Зважаючи на вищезазначене можна підсумувати, що процес забезпечення органами державної влади якісної освіти репатріантам був складним та суперечливим. Українська держава, незважаючи на брак коштів змогла забезпечити фінансування низки освітніх установ та проектів. Проте відсутність системної взаємодії між центральними та місцевими органами влади та комплексної політики щодо розвитку структури кримськотатарських освітніх осередків та видавництва якісної учбової літератури не дали можливості створити сприятливі умови інтеграції депортованих в українське суспільство.

¹ Чубаров: Маємо одночасно розвивати усі напрямки, які повернуть Крим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/08/24/7078856/?attempt=1>

² Габриелян О. Крымские татары: депортация, возрождение и обустройство. – Симферополь, 1998. – 340 с.

³ Білуха Ю. Аналітично-довідковий матеріал з питань повернення в Україну та облаштування депортованих за національною ознакою осіб // Кримські студії: інформаційний бюлетень. – 2000. – № 1.

⁴ Ширай В. Відродження та розвиток освіти та культури кримськотатарського народу наприкінці ХХ ст. // Гілея, 2013. – Вип. 79. – С. 70–71.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-2. – Оп. 15. – Спр. 5296. – Арк. 91.

⁶ Там само.

⁷ Там само. – Спр. 5297. – Арк. 92.

⁸ Там само. – Арк. 93.

⁹ Там само. – Арк. 123.

- ¹⁰ Білуха Ю. Аналітично-довідковий матеріал з питань повернення в Україну та облаштування депортованих за національною ознакою осіб // Кримські студії: інформаційний бюлетень. – 2000. – № 1 – С. 18.
- ¹¹ Концепція освіти кримськотатарською мовою в Автономній Республіці Крим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimea.gov.ru/textdoc/ua/5/act/1915pr.pdf>
- ¹² Ширай В. Відродження та розвиток освіти та культури кримськотатарського народу наприкінці ХХ ст. // Гілея, 2013. – Вип. 79. – С. 70
- ¹³ ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 15. – Спр. 5297. – Арк. 125.
- ¹⁴ Про заходи щодо розв'язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим: постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.1995 р. № 636. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/636-95-p>
- ¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 15. – Спр. 5297. – Арк. 29.
- ¹⁶ Семена М. «h» чи «x»? Три точки зору на алфавіт кримськотатарської мови: формальність чи суперечка про суть, про душу народу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://test.krymtatar.in.ua/index/article/id/799/ps/9>
- ¹⁷ Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: матеріали засідань урядових комісій (1989–2000). – К. – С. 151.
- ¹⁸ Там само. – С. 151, 160–162.
- ¹⁹ Міжнародна конференція: «Міжрегіональний діалог в Європі: 2001 рік і на перспективу». Аналітичний звіт. Київ, Україна, 26–28 квітня 2001 р. – С. 45.
- ²⁰ Покровская И. Проблема депортированных особое внимание // Крымские известия. – 1999. – № 90–91. – 7–8 мая. – С. 3.
- ²¹ Керимов Г. Денег нет. И не будет. А учебников? // Авдет. – 1996. – 30 сентября. – № 18/157. – С. 4.
- ²² Габриелян О. Вказ. праця. – С. 158.
- ²³ Барьеры на путях преодоления геноцида // Къырым. – 1996. – 10 февраля. – С. 4.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 15. – Спр. 5297. – Арк. 123.
- ²⁶ Кримські татари і українське суспільство: проблеми політичної та соціальної інтеграції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/krimski-tatari-i-ukrainske-suspilstvo-problemi-politichnoii-ta-sotcialnoii-integraciii-26-27-listopada-1998-r-prodovzhennia-5>
- ²⁷ Музиченко Я. Татарський шлях. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/regions/0/222/0/24485/>

На основе документальных и архивных источников исследуется деятельность органов государственной власти Украины по обеспечению развития национального образования крымскотатарского народа после провозглашения независимости Украины.

Ключевые слова: крымские татары, депортированные, образование, развитие.

On the basis of documentary and archival sources the activities of the state authorities of Ukraine for the development of national education of Crimean Tatars after the declaration of the independence of Ukraine is studied.

Keywords: Crimean Tatars, deported, education, development.